

łożeń strategicznych. Nie można też zapominać o tym, że obecnie na niektórych bocznych liniach kolejowych taniej się kalkuluje przewóz samochodowy i że w wielu krajach takie linie ulegają likwidacji. Toteż fakt, że władze polskie nie odbudowały niektórych dawniejszych linii strategicznych, nie może być komentowany jako dowód naszej niezaradności gospodarczej. Przebudowa węzła szczecińskiego oraz wielkich magistrali kolejowych ze Śląska i z Poznania do Szczecina jest tego najlepszym dowodem. Jednakże Bahr nie wspomina o tych wielkich inwestycjach, podobnie jak nie wspomina o odbudowie portu szczecińskiego i drogi wodnej do Swinoujścia.

Książka E. Bahra zawiera również sporo informacji z dziedziny życia kulturalnego na Pomorzu, szkolnictwa, teatru, muzyki, sztuk plastycznych, służby zdrowia, urzędów komunalnych, turystyki, architektury itp., a oprócz tego krótki opis miast ze Szczecinem i Kołobrzegiem na czele. Pomimo niewątpliwej tendencyjności autor przyznaje, że Polska dokonała w tych dziedzinach niemałego postępu i że nadal czyni poważne wysiłki w kierunku dalszego podnoszenia poziomu życia kulturalnego ludności. Opisując powołane do życia w Szczecinie wyższe uczelnie, usiłuje on pomniejszyć znaczenie tego faktu przez niezgodne z prawdą twierdzenie, jakoby pewne ich formy organizacyjne istniały już przed wojną. Stara się również ośmieszyć nasze wysiłki w kierunku przywrócenia odbudowywanym zabytkom historycznym charakteru polskiego. W jego pojęciu Pomorze Zachodnie nigdy nie miało nic wspólnego z polskością, podobnie jak książęta pomorscy z Piastami. Wszelką polemika w tym względzie jest zbyteczna.

Oceniając całość książki E. Bahra stwierdzić należy z uznaniem, że w porównaniu z dawniejszymi podobnymi wydawnictwami niemieckimi cechuje ją doskonała znajomość źródeł i literatury polskiej oraz pewne pozory naukowego obiektywizmu i umiaru. Jednakże przez dobór i tendencyjne naświetlenie faktów daje ona czytelnikowi tylko w części wierny obraz rzeczywistości. Większość jest wypaczona, toteż omawiana praca musi być uznana za dzieło propagandy, a nie nauki.

Florian Barciński

NORMAN J. G. POUNDS: The Upper Silesian Industrial Region, Indiana University Publication, Slavic and East European Series, Vol. XI, 1958, 242 s., 53 il.

Nowo wydana praca, będąca rezultatem kilkuletnich studiów, prowadzonych także w Polsce¹, stanie się niewątpliwie podstawowym źródłem wiadomości o Górnym Śląsku w świecie anglosaskim. Autorem pracy jest dyrektor Instytutu Badań Wschodnio-Europejskich przy uniwersytecie Indiana, który poprzednio zajmował się badaniami problemów geografii ekonomicznej Europy zachodniej, a zwłaszcza gospodarki węglem i stalą, jak o tym świadczy wykaz jego wcześniejszych publikacji². Rezultatem ostatnich studiów autora jest recenzowana praca, a także artykuły o rozwoju Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego³.

¹ Por. sprawozdania w „Przegl. Geograficznym“ 29, 1957, z. 4, s. 902 i 31, 1959, z. 1...

² — The Ruhr. A Study in Historical and Economic Geography. London 1952, s. 283, 36 ilustr., por. rec. W. Krzyżanowskiego w „Przegl. Geograficznym“, 28, 1956, z. 3, s. 632—633. — Coal and Steel in Western Europe, London 1956, 381 s., 21 ilustr. wspólnie z W. N. Parkerem. — Historical Geography of the Iron and Steel Industry of France. Annals of the Association of American Geographers, 47, 1957, No 1, s. 3—14.

³ — The Spread of Mining in the Coal Basin of Upper Silesia and Northern Moravia. „Annals of the Association of American Geographers“, 48, 1958, No 2, s. 149—163. Planning in the Upper Silesian Industrial Region. „Journal of Central European Affairs“, 18, 1959, No 4, s. 409—422.

Prof. N. J. G. Pounds będąc wychowankiem prof. H. C. Darby'ego, twórcy brytyjskiej szkoły historyczno-geograficznej, w pracach swych poważny nacisk kładzie na rozwojowe ujęcie tematu. Ten sposób ujęcia cechuje również omawianą pracę, którą rozpoczyna autor charakterystyką Śląska w momencie zaanektowania go przez Prusy:

„...W ostatnich miesiącach 1740 r. armie króla Prus Fryderyka II wtargnęły na Śląsk. Przez jedną czy więcej generacji władcy Prus dochodzili swych niejasnych pretensji do tego terytorium i, choć były mgliste, posłużyły one do upozorowania legalności tego aktu agresji”....

Jednakże nie zagadnienia polityczne, są głównym tematem omawianej pracy. Główną bowiem uwagę poświęca N. J. G. Pounds problemom gospodarczym, i tylko, o ile to jest konieczne, sięga do zagadnień politycznych i społecznych.

Jak wspomniałem, praca ma układ historyczny; składa się ona z 10 rozdziałów, charakteryzujących rozwój Górnego Śląska, ściślej mówiąc Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego. W rozdziale pierwszym krótko przedstawiona została przeszłość Śląska, do pierwszej połowy XVIII w., środowisko geograficzne, ludność i osadnictwo, główne regiony naturalne, zasoby kopalne i górnictwo, przy czym autor zwrócił szczególną uwagę na prawa górnicze i rolę wielkiej własności ziemskiej.

Działalności administracji pruskiej w latach 1740—1800 poświęcony jest rozdział drugi, w którym omówione zostały także polityczne perypetie Śląska w XVIII i XIX w., zwłaszcza rozbiory Polski i ich konsekwencje. Autor omawia znaczenie takich osobistości, jak Heinitz i Reden.

Z kolei przechodzi on do szczegółowszej charakterystyki złóż mineralnych Śląska, przede wszystkim więc węgla, a następnie młodszych geologicznie formacji zawierających rudy metali.

W dalszych trzech rozdziałach omówiona została gospodarka Górnego Śląska, tzn. tej części GOP, która należała do Prus w latach 1800—1918. Pierwszy z tych rozdziałów autor poświęcił górnictwu węglowemu, drugi — przemysłowi cynkowemu i ołowianemu, trzeci — przemysłowi żelaza i stali. Te rozdziały zawierają najmniej elementów społecznych, ograniczając się do charakterystyki przemian gospodarczych i technologicznych.

Rozwój Zagłębia Dąbrowskiego, Galicji i Zagłębia Morawskiego omówiony został w rozdziale następnym.

W rozdziale VIII, opatrzonym mottem, zaczerpniętym z Mickiewicza: „...O wojnę powszechną za wolność ludów, Prosimy Cię Panie. O broń i orły narodowe, Prosimy Cię Panie...”, przytoczonym po polsku, autor charakteryzuje zmiany zaszłe po I wojnie światowej. Zgodnie z tradycjami historiografii zachodniej, podkreśla tu znaczenie też Wilsona i faktu pokonania mocarstw imperialistycznych Europy centralnej. Nie wspomina natomiast nic o znaczeniu przemian politycznych, jakie się dokonały we wschodniej części naszego kontynentu. Najbardziej skomplikowanym problemem było, zdaniem autora, wytyczenie nowych granic zarówno między Polską i Czechosłowacją, jak i między Polską a Niemcami. Omawiając plebiscyt Pounds zwraca uwagę na to, że szanse obu stron były nierówne, lepiej bowiem zorganizowani Niemcy obsadzili kluczowe stanowiska i dzięki swej urzeczywilewionej pozycji społecznej mieli możliwość wywierania nacisku na gospodarzo uzależnioną od siebie ludność polską. Również decyzja o dopuszczeniu do głosowania wszystkich urodzonych na tym obszarze wyraźnie faworyzowała Niemców. Wynik plebiscytu, zwłaszcza kompromisowe propozycje komisji plebiscytowej oddania Niemcom prawie całego obszaru przemysłowego, były przyczyną trzeciego powstania, w którym Polacy siłą chcieli uzyskać to, czego nie mogli uzyskać głosowaniem. Ostateczny podział Śląska, przeciw któremu z obu stron protestowano, stworzył nowe problemy gospodarcze i społeczne. Skomplikowana sytuacja powstała w zakresie zaopatrzenia w żywność, w wodę, a także w zakresie

cyrkulacji surowców i półfabrykatów między różnymi zakładami, poprzednio wchodzącymi w skład tych samych przedsiębiorstw, a obecnie rozdzielonych granicą.

Poglądy autora na sprawę podziału Śląska świadczą o jego krytycznym stosunku do tendencyjnie wrogich Polsce poglądów, lansowanych przez rewizjonistów. To krytyczne stanowisko mogą ilustrować jeszcze dwa inne przykłady, a mianowicie gdy Pounds podkreśla, że tzw. przez Niemców „Wasserpolen” w ciężkich dniach przed- i poplebiscytowych dawali dowody swej lojalności wobec nowego państwa polskiego, oraz gdy mówi, że kontrast w krojobrazie między b. zaborem pruskim a rosyjskim nie jest kontrastem między niemiecką kulturą a „polnische Wirtschaft”, ale między dobrą, pruską a złą, carską administracją.

W rozdziale następnym autor omawia okres międzywojenny, przede wszystkim adaptację gospodarki opisywanego obszaru do nowej sytuacji politycznej i rozwój stosunków w niemieckiej, polskiej i czechosłowackiej części okręgu przemysłowego.

Wreszcie ostatni rozdział, zatytułowany „Rewolucja wschodnio-europejska”, poświęcony został charakterystyce stosunków obecnych. Autor omawia tu zmiany polityczno-społeczne, a więc nacjonalizację przemysłu i pozbawienie wpływów obcego kapitału, który zajmował poważną pozycję w okresach poprzednich.

Zmianę granic politycznych Pounds omawia na tle ogólnych przekształceń terytorialnych Polski, jakim uległa Polska, a wspominając o wysiedleniu Niemców z obszaru Ziemi Zachodnich, stwierdza, że Polacy, pomni niedawnych sześciu lat gwałtów i bezprawia, nie mieli najmniejszego zamiaru tolerowania u siebie mniejszości niemieckiej.

Autor wysoko ocenia stworzenie odpowiedniej jednostki planowania regionalnego i opracowanie przez nią planu regionalnego GOP, postulującego deglomerację zbyt zgęszczonego skupiska przemysłowo-miejskiego. Z postulatem tym całkowicie się solidaryzuje.

Mówiąc o rozwoju górnictwa węglowego oraz przemysłu metalurgicznego Pounds zwraca uwagę na trudności, jakie w tej dziedzinie napotyka Polska; widzi ich przyczyny w rezultatach wojny: tzn. rabunkowej gospodarce prowadzonej przez Niemców, a także niemożności szybkiego przygotowywania dokumentacji rozbudowy i unowocześnienia oraz mechanizacji kopalń.

W konkluzji autor ustosunkowuje się do poglądu, który głosi, jakoby na obszarze Śląska i Moraw powstała wielki okręg przemysłowy (wschodnia Rura). Pounds twierdzi, że koncepcja ta jest bardziej serio traktowana na Zachodzie niż w państwach, których ma ona dotyczyć. Jak wiadomo, teza o rozbudowie tego okręgu ma być jednym z argumentów przemawiających za tym, że pozostawianie w rękach Polski całego przemysłowego Śląska stwarza zagrożenie tzw. „wolnego świata” przez państwa socjalistyczne i wobec tego sceptycyzm Poundsa ma również swą wymowę polityczną.

Praca Poundsa oparta jest na obszernej literaturze przedmiotu, w tym w poważnej mierze także i polskiej. Znajomość języka umożliwiła mu wprowadzenie nazewnictwa polskiego, którym posługuje się w całej pracy. Również literaturę obcojęzyczną, w tym także i polską cytuje według oryginalnego brzmienia tytułów. Nieprecyzyjna korekta sprawiła, że w wielu przypadkach powstały błędy, zwłaszcza w znakach zmiękczeniowych. Z wielkim uznaniem należy ocenić konsekwentne wprowadzenie nazw polskich; ich porównanie z nazwami niemieckimi, czeskimi i angielskimi (wówczas gdy istnieją inaczej brzmiące odpowiedniki) ułatwia słowniczek zamieszczony na końcu. Dużym ułatwieniem dla śledzenia wywodów autora jest zamieszczenie licznych ilustracji, częściowo opartych na innych pracach (w tym m. in. mapka narodowościowa według Partscha), a w większości własnych.

W tak wielkim dziele nie brak oczywiście pomyłek, i to nie tylko jeśli chodzi o nazwy czy ortografię polską. Autor systematycznie nazywa np. nasz plan 3-letni planem 4-letnim; mówi też, że Węgierska Górka po r. 1920 znalazła się w grani-

cach Czechosłowacji. Winą korektora jest zapewne pomylenie odnośników w rozdziale dziesiątym.

Nie umniejsza to wartości dzieła, które w zwartej, syntetycznej formie obiektywnie przedstawia rozwój GOP od chwili jego powstania aż do dawnego pożądanego zjednoczenia w ramach jednego organizmu gospodarczego.

Autor dedykuje swą książkę (w języku polskim) przyjaciółom z Towarzystwa Geograficznego w Katowicach.

Leszek Kosiński

HERBERT SCHLENGER: Die schlesische Stadt — Gestalt und wirtschaftliche Funktion. „Osteuropa und der deutsche Osten“. Heft 3. Beiträge zur Landeskunde Schlesiens. Köln 1955.

Wymieniona powyżej seria zatyt. „Osteuropa und der deutsche Osten“, jedna z licznych zachodniemieckich poświęconych tematyce wschodniej, wydawana jest przez szkoły wyższe prowincji Północna Nadrenia-Westfalia. Recenzowany artykuł H. Schlengera zamieszczony został w 3 zeszytach tej serii, przygotowanym przez uniwersytet koloński i poświęcony w całości Śląskowi. Zeszyt ten zawiera trzy artykuły o tematyce geograficznej. W pierwszym z nich M. Schwarzbach, znany badacz Śląska w zakresie geologii i geomorfologii, daje popularną charakterystykę krajobrazu tego obszaru w powiązaniu z jego budową geologiczną. W drugim artykule F. Pax omawia stosunki zoogeograficzne Śląska, cytując również prace czeskie i powojenne polskie z tej dziedziny. Ostatni z kolei artykuł Schlengera traktuje o przemianach rozwojowych miast śląskich do okresu powojennego włącznie. Nie ulega więc wątpliwości, iż celem wydawnictwa jako całości jest przypomnienie osobom zamieszkałym dawniej na terenie Śląska, a obecnie w NRF, opuszczonych przez nich ziem oraz informowania ich o przemianach, jakie obecnie na tych ziemiach zachodzą.

Z wymienionych trzech artykułów wspomnianego zeszytu na uwagę zasługuje artykuł ostatni. Autor, Herbert Schlenger, jest znanym sprzed wojny badaczem osadnictwa na Śląsku, opublikował on szereg prac z tego zakresu.

W omawianym artykule autor stara się udowodnić postawioną na wstępie tezę o degradacji gospodarczej i funkcjonalnej miast śląskich po drugiej wojnie światowej. W tym celu charakteryzuje rozwój gospodarczy i urbanistyczny tych miast od XIII w., tj. od początków kolonizacji niemieckiej i zakładania miast na prawie niemieckim, ponieważ wcześniej, według Schlengera, który powtarza tu tendencyjne poglądy uczonych niemieckich, nie istniały tu miasta w całym tego słowa znaczeniu, lecz tylko około 20 „ośrodków” względnie kasztelanii słowiańskich. Autor dzieli historyczny rozwój miast śląskich na 3 etapy, mianowicie okres kolonizacji niemieckiej (XIII i XIV w.), okres późnego feudalizmu (XVI i XVII w.), wreszcie okres powstawania miast przemysłowych w XIX i XX w. W odróżnieniu od przedwojennych prac autora na ten temat obecne jego ujęcie rozwoju historycznego miast jest pod względem metodycznym nowoczesne, główny bowiem nacisk Schlenger położył na czynniki historyczno-gospodarcze i przemiany funkcjonalne w rozwoju miast, ponieważ one w głównej mierze zadecydowały o charakterze dzisiejszego planu miasta i jego obliczu urbanistycznym.

Duże zniszczenia wojenne oraz repatriacja Niemców z miast śląskich po r. 1945 wywołały oczywiście zasadnicze zmiany w ich dotychczasowym rozwoju. Rozmiary zniszczeń wojennych w miastach śląskich autor charakteryzuje na podstawie danych ze źródeł niemieckich i polskich; zagadnienie to ilustruje dodatkowo mapką. Następnie na tle przemian ustrojowych i gospodarczych w Polsce Schlenger omawia zagadnienie tzw. kryzysu małych miast w Polsce. Jak wiadomo ten doniosły problem naszej gospodarki znalazł oddźwięk w nauce polskiej, m. i. wśród geografów,